

Jonas Harvard

DAGENS OPINION, TIDENS ANDA: TEMPORALA ASPEKTER AV
”ALLMÄNNA OPINIONEN” 1850–1870

Inledning

Med språkets hjälp navigerar människan i tiden. Tidsbegrepp som igår, idag, nu och sedan, placerar oss i en upplevd tidsdimension. Livets självklara tempus är presens, medan politik handlar om futurum, om möjligheternas löftesrika tid. Samtidigt har historien traditionellt haft en viktig legitimerande funktion. Hur påverkar detta politikens språk? I denna artikel presenteras med inspiration från den tyske historiefilosofen Reinhart Koselleck en studie av hur olika föreställningar om förhållandet mellan politik och tid ledde till konflikter kring ett specifikt begrepp: *allmänna opinionen*. Det empiriska underlaget är begreppsansvändningen i den svenska riksdagen mellan 1850 och 1870 cirka.

De senaste årtiondena har intresset för ”allmänna opinionen” som en historisk entitet i språket tilltagit. En given begreppshistorisk utgångspunkt är därvidlag den genealogi som tecknas i Lucien Hölschers artikel ”Öffentlichkeit” i det tyska begreppshistoriska uppslagsverket *Geschichtliche Grundbegriffe*. Det första steget i begreppets etablering var enligt honom uppkomsten av ett bredare samhälleligt offentligt samtal. Inledningsvis gällde kampen helt enkelt ett erkännande av den allmänna opinionen – *öffentliche Meinung*. När opinionen väl etablerats som en makt att räkna med vidtog nästa fas, och krav på politisk förändring framställdes i *allmänna opinionens namn*.¹

På senare år har en tongivande forskare, Keith Michael Baker, i sin analys av den franska motsvarigheten; *opinion publique*, reviderat den länge rådande konsensus att begreppet etablerades under franska revolutionen. Som Baker visar, var begreppet väl använt redan under *l'ancien régime*, då det också pågick en kamp om definitionerna. I motsats till de genomgripande reformkrav som legitimerades med allmänna opinionens stöd, betonade Jacques Necker och andra företrädare för kungamakten regelmässigt att opinionen skulle ses som en stabil entitet, vars innehåll

¹ Hölscher, Lucien, ”Öffentlichkeit”, i: Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon der politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd.4, Stuttgart 1978, 413–467.

endast växlade långsamt.² Förhållandet till tiden var en viktig fråga och idéhistorikern Sven-Eric Liedman har noterat att många europeiska monarker under sent 1700-tal skrämdes av samhällsdebattens ombytlighet. Alltså porträtterade kungatrogna teoretiker den allmänna opinionen som en i grunden konservativ kraft, som speglade den absoluta statens ideal.³

Den engelska utvecklingen uppvisar delvis andra drag, och av många betraktades parlamentet där som den konkreta källan till kunskap om *public opinion*. Förhållandet till tiden bestämdes av de val som regelbundet förnyade förbindelsen mellan parlamentsledamöterna och väljarskarorna.⁴ Den legalistiska uppfattningen att riksdagen var det legitima uttrycket för allmänna opinionen återfinns även i svensk politik.⁵

Syfte och frågeställning

Den övergripande fråga artikeln behandlar gäller förhållandet mellan den allmänna temporalisering av politiska begrepp, som enligt Koselleck ägde rum omkring 1750–1850, och hur specifika föreställningar om tidens legitimitetsgivande funktion styrde användningen av begreppet allmänna opinionen. Temporaliseringen innebar bland annat uppkomsten av så kallad kollektivsingular – ”historier” blir till ”historien”. På samma vis ger de enskilda aktörernas ”opinioner” plats för ”opinionen”, i bestämd form singular. Vidare omvandlas flertalet rumsliga begrepp till tidsbegrepp. Det mest framträdande är naturligtvis ”framsteg”, som ursprungligen syftade på en rörelse i rummet.⁶

En motsvarande utveckling kan ses inom själva politiken. Från att ha syftat på ett akademiskt kunskapsfält, ett område för lärda spekulationer om

² Baker, Keith Michael, *Inventing the French Revolution: essays on French political culture in the eighteenth century*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, 167–199.

³ Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*, Bonniers, Stockholm 1998, 123ff. Att allmänna opinionen ansågs ombytlig uppmärksammas även i Speiers klassiska artikel. Speier, Hans, ”Historical development of public opinion”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 55: 4 (Jan., 1950), 379.

⁴ Gunn, J. A. W., ”Public opinion”, i James Farr, Russell L. Hanson & Terence Ball (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge 1989, 257f. Parlamentsvalens periodicitet etablerade från 1641 principen att väljarnas givna förtroende gällde en begränsad tid. Palonen, Kari, *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, Lit Verlag, Hamburg, 2006, 17f.

⁵ Harvard Jonas, *En helig allmänlig opinion. Föreställningar om offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Umeå 2006, 112ff.

⁶ Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*, Daidalos, Göteborg 2004.

universella principer, kom ”politik”, skriver Kari Palonen i *The Struggle with Time*, alltmer att uppfattas som de tidsbundna *aktiviteter* som ägde rum inom maktens institutioner. Medan politiken som en sfär präglades av spatiala metaforer som handlade om rumslighet och gestalt, omtalades politiken uppfattad som en aktivitet alltmer i temporala termer. Snarare än att reflektera oföränderliga och eviga grundprinciper knöts politiska handlingar under 1800-talet allt starkare till nuet och förväntningarna riktades mot handlingarnas framtida resultat.⁷

Vad innebar detta för allmänna opinionens förhållande till tiden? Ett rimligt antagande är att den allt starkare betoningen på dagspolitikens praxis framtvängde preciseringar av utsagda försanthållanden om tidens betydelse för förståelsen av opinionsbegreppet. De växlande uppfattningarna om allmänna opinionen reflekterade därigenom djupare liggande föreställningar om tiden och rummet och studiet av ett enskilt begrepp kan på så vis frilägga grundläggande förändringsprocesser i politiken och språket.

Opinionen i svensk politik vid 1800-talets mitt

Årtiondena efter 1848 var de konserverande krafterna i svensk politik starka. Maktförhållandena gynnade det bestående och debatter kunde föras under en följd av år, utan att leda till konkreta beslut. Beträffande den religiösa friheten antogs exempelvis först efter hårda diskussioner stegvisa lättnader 1858, 1860 och 1873. En parlamentarisk reform stod på dagordningen från 1848, men först 1865 ledde debatterna till ett definitivt beslut i frågan, och den anrika ständerförsamlingen fick lämna plats åt en tvåkammarsriksdag. Det politiska förtroendet, inte ståndstillhörighet, skulle nu ligga till grund för en plats i riksdagen.

I de allra flesta politiska frågor stod kampen vid denna tid mellan de reformvänliga, brett definierade som liberaler, och dem som motsatte sig reformer. Vad hade dessa grupper för begrepp till sitt förfogande? Ofta hävdas att allmänna opinionen under 1800-talet främst var liberalernas egendom. Detta kritiserades redan 1960 av Sture Waller i artikeln ”Allmänna opinionen”, *kring ett slagords historia*. Missuppfattningen beror enligt honom på att liberalerna i många länder under tidigt 1800-tal lyckades *erövra* begreppet och göra det till sitt. Detta föregivna definitionsprivilegium har sedan präglat stora delar av den historiska forskningen. Waller framhåller som en kontrast flera exempel på väl spridda och uttalat konservativa synsätt på opinionen i såväl Frankrike som

⁷ Palonen 2006, 11–13.

Tyskland.⁸ I sin avhandling *Representation, Nation and Time*, ger Jussi Kurunmäki utifrån den svenska representationsdebatten 1865 en möjlig förklaring till den liberala framgången. Enligt honom gjorde den liberala retorikens starka förening mellan "allmänna opinionen" och begrepp som "framsteg" och "tiden" det svårt för svenska konservativa att erövra opinionsbegreppet. Den reformvänliga sidans framgångsrika arbete för att skapa en allmän opinion stärkte också intrycket att begreppet syftade på det politiska livets aktuella "publik", snarare än en sorts abstrakt "Zeitgeist".⁹ En liknande utveckling kan ses i England, där Whigs övertog i pressen gjorde det svårt för de konservativa Tories att hävda att de hade opinionens stöd. Whigs definitionsprivilegium varade från 1830-talet till omkring 1860, då även Tories började hänvisa till "public opinion" med större auktoritet.¹⁰

Här är en kommentar angående terminologin befogad. Det figurerade vid sidan av *allmänna opinionen* i svenska språket vid 1800-talets mitt en rad närbesläktade uttryck. Detta känner vi igen från franskan där uttryck som *opinion publique: esprit national, esprit public, volonté générale, sentiment public* eller *caractère national* vid slutet av 1700-talet användes på likartade vis.¹¹ De svenska uttryck som var besläktade med allmänna opinionen behöll ofta ledet *allmän*, men det led som syftade på åsikterna växlade, som i uttrycken *allmänna tänkesättet* eller *allmänna meningen*. Även andra varianter där förledet utbyttes mot folket, nationen eller landet användes: *Folkopinionen*, *nationens mening* eller *landets tänkesätt*. I strikt mening var dessa uttryck naturligtvis inte synonymer, men en bred genomgång av det politiska språket i svensk riksdag under 1800-talets andra halva visar att det var sammanhanget som avgjorde betydelsen. "Allmänna opinionen" kunde därmed syfta på såväl riksdagens samlade åsikter, en folklig opinion som ej uttryckts offentligt, som den mening som uttryckts i den tongivande pressen.¹² Ett betydande definitionsutrymme fanns också i förhållandet till tiden, där "allmänna opinionen" kunde syfta på såväl de dagsaktuella åsikterna i politiska frågor, som på historiskt grundade och långsamt framväxta uppfattningar.

⁸ Waller, Sture M., "'Allmänna opinionen': kring ett slagords historia", *Historisk tidskrift (Sverige)* 1960.

⁹ Kurunmäki, Jussi, *Representation, Nation and Time: The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary reform in Sweden*, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, Jyväskylä, 2000, 227 ff.

¹⁰ Steinmetz, Willibald, *Das Sagbare und das Machbare: zum Wandel politischer Handlungsspielräume England 1780–1867*, Klett-Cotta, Stuttgart 1993, 243–262, 291–302.

¹¹ Gunn 1989, 257.

¹² Harvard 2006, 64–72.

Tidens och folkets vilja

I riksdagsdebatterna förekom under denna tid i princip två motsatta föreställningar om förhållandet mellan opinionen och tiden. Enligt den ena bestämdes opinionens legitimitet av förhållandet till *Zeitgeist* – tidsandan. Medan folkanden var ett uttryck för folkets historia och kultur så syftade tidsandan på de karakteristiska dragen hos en epok, franskans *siècle*.¹³ I svensk konservatism var den historiska skolan stark, och vikten av en stegvis utveckling i linje med historien inskräpades om och om igen. En svår fråga är däremot folkets roll i denna konception. Enligt Gunnar Heckschers läsning av den konservativa teoretikern Grubbe, fanns det vid varje tidpunkt bara en författning som utifrån statens uppgifter och folkets grad av upplysning var *rätt*. Samtidigt förutsatte författningens giltighet medborgarnas åtminstone implicita samtycke, att en "gemensam och överensstämmande opinion" hunnit bildas innan man vidtog större förändringar. I den konservativa ideologin representerade emellertid denna opinion en fiktiv och idealiserad folkvilja, snarare än det faktiska folkets vilja. Befolkningens bildningsgrad kunde kanske höjas genom en fri offentlig diskussion, men aldrig till den nivå som berättigade införandet av en författning som vilade på folkflertalets opinion.¹⁴

Den andra grundläggande uppfattningen förutsatte att opinionen uttryckte *folkets vilja* snarare än att folkviljan bekräftade *tidens* direktiv. Den centrala frågan blev då om det förelåg en överensstämmelse mellan de åsikter som sades höra till "opinionen" och det faktiska folkets vilja. Här kan påminnas om Stig Ekmans uppfattning att begreppet "allmänna opinionen" i den svenska diskussionen använts som synonym till "folket" eller "de politiskt tänkande i landet". Detta var enligt honom i realiteten liktydigt med medelklassen, riksdagens väljarkår eller motsvarande sociala kategorier. Begreppet hade enligt detta synsätt en distinkt och konkret betydelse, som lämnade litet utrymme åt abstrakta resonemang om tidsandans inflytande.¹⁵

Sammanfattningsvis står alltså *tidens* av historien dikterade opinion mot *folkets* aktuella opinion. I det förra fallet bestämdes opinionens legitimitet av relationen till samhällsutvecklingen, i det senare fallet av sambandet med folkets åsikter såsom de kunde utläsas.

¹³ Som bekant sökte Hegel styrka riktigheten i sin filosofi genom att hävda att den överensstämde med *tidens* tankar. Uppslagsord "Zeitgeist" i *Dictionary of the history of ideas: studies of selected pivotal ideas. Vol. 4, Psychological ideas in antiquity to Zeitgeist*, New York, 1973, 535f.

¹⁴ Heckscher, Gunnar, *Svensk konservatism före representationsreformen 2, Doktrin och politik 1840–1865*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1943, 59ff.

¹⁵ Stig Ekman, *Slutstriden om representationsreformen*, Studia historica Upsaliensia, Stockholm 1966, 251, not 6.

Skillnaden mellan hastig och långsam opinion

I riksdagsdebatterna särskiljde många talare i enlighet med ovan beskrivna tankefigurer mellan den hastigt uppkomna och den långsamt framväxta opinionen. Rätt uppfattad förtjänade, enligt en typisk företrädare för den historiska skolan, "folkets opinion" förvisso uppmärksamhet. Rätt uppfattad var opinionen "en produkt af hela den föregående samhällsutvecklingen och således äfven ett verkligt uttryck för det nya som vill fram för att infogas i den långa utvecklingskedjan..."¹⁶ Att ordvalet här var underordnat den politiska riktningen framgår av att "tidsandan" vid samma tillfälle av en annan talare anfördes i ett närmast identiskt argument för förändring. Det var då naturligtvis inte "den som ropar för dagen" utan "den som tecknas på historiens blad..."¹⁷ Opinionen representerade här snarare än mänskliga åsikter själva "tidens" ståndpunkt. De som talade å tidens vägnar kunde på detta sätt göra anspråk på att förverkliga historiens egna krav.¹⁸ Skillnaden gjordes tydlig mellan nutidens flyktiga opinion, och den oemotståndliga determinism som låg i vad folkets medvetande upptagit som ett slags tidsbehov. Ett visst "tidevarfs, eller ett helt folks andliga utvecklingsprocess", kunde nämligen kondenseras i vissa "grundsanningar", som inte kunde hållas tillbaka "utan fara för civilisationens bestånd och befrämjandet af en verklig folkfrihet och folklycka."¹⁹

Vikten av kontinuitet och stabilitet yttrade sig också i sökandet efter "stadgade opinioner". Biskop Butsch yrkade under debatten om konventikelpakatets avskaffande på uppskov till en kommande riksdag för att "[d]et allmänna tänkesättet i landet skulle under tiden hinna att stadgas",²⁰ och i samma fråga framhöll Rooth i borgarståndet att ett uppskov var "lika nödigt, som önskvärdt, på det opinionen i landet må kunna hinna stadga sig."²¹ Här tycks det som om man ville vänta in opinionens samtycke. En tillfällig opinion kunde således mycket väl bli en legitim grund för politiska beslut. Det gällde bara att ge den tid, så att den hann bli stadgad.

Vid andra tillfällen ansågs opinionens eventuella stabilitet vara begränsad till allmänna ståndpunkter. Beträffande "specialia" hävdades då att "folk-opinionen" saknade den "klarhet och stadga" som krävdes för att den skulle

¹⁶ Sundberg, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 368.

¹⁷ Bildt, Gillis, Ridderskapet och adelns protokoll 1865–1866:1, 220.

¹⁸ Se även Flensburg, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 281.

¹⁹ Ödmann, Samuel, Bondeståndets protokoll 1856–1858:7, 444.

²⁰ Biskop Butsch, Prästeståndets protokoll 1856–1858:7, 222.

²¹ Rooth, Borgarståndets protokoll 1856–1858:5, 661.

ges inflytande. Sådana förtydliganden ledde vanligen till en kritik mot att lyssna på opinionen.²²

I detta slags diskussioner blev historiska vittnesbörd om opinionens ställning till värdefull retorisk valuta, som kunde motverka förhållning och uppskov. Under 1856–1858 års riksdag konkluderade Lars Henschen i Borgarståndet beträffande religionsfriheten att "allmänna tänkesättet" hade mognat redan för decennier sedan.²³ Opinionens bristande permanens var därför inget giltigt argument mot en reform. När religionsfrågan diskuterades 1873, var tidsfaktorn återigen viktig, men missnöjet med religionslagarna avfärdades nu istället som "ett uttryck af en medvetlös eller flyktig opinion och af denna publicitetens klanderlust, som aldrig försummar att gifva sig tillkänna."²⁴ Denna gång framhölls att opinionens brist på permanens och stabilitet diskvalificerade den som argument för en förändring. Vid bägge tillfällena avgjordes opinionens legitimitet av dess förhållande till tiden, men beroende på vilka temporala egenskaper som knöts till begreppet, blev slutsatserna helt olika.

Av detta framgår hur grundläggande förhållandet till tiden var för förståelsen av opinionsbegreppet. Åtskillnaden mellan den långsamma opinion som är i linje med "tiden" och den snabbt föränderliga dagsopinionen, var i realiteten så central för det politiska livet, att den institutionaliserades genom 1865 års beslut om en representationsreform. En bärande, men sällan uppmärksamman tanke i tvåkammersystemet var nämligen att de respektive kamrarna skulle representera olika tidsmässiga aspekter av allmänna opinionen. Första kammaren skulle återge de långsamt föränderliga åsikterna hos de besuttna. Andra kammaren skulle däremot bli ett uttryck för den mera hastigt växlande opinionen för dagen. Denna åtskillnad motiverades utförligt i både det ursprungliga förslaget till representationsreform från 1862 och efterföljande utskottsutlåtanden och riksdagsdebatter. De konservativa uttryckte i sina kommentarer till representationsförslaget en stark oro inför möjligheten att upprätthålla balansen mellan kamrarna. De fruktade att andra kammarens dominans skulle göra regeringen "så beroende af dagens opinion" att den kunde manipuleras genom påtryckningar. Var, undrade de konservativa, kunde i en

²² Sundberg, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 369f. Se även Eurén, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 378.

²³ Henschen, Borgarståndets protokoll 1856–1858:3, 885.

²⁴ Nordström, Första kammarens protokoll 1873:2, 218. Se också ett ofta citerat uttalande av Carl Anton Philip von Saltza, där han skiljer mellan den tidsanda som tappat förtroende för representationen och lånat sin röst till folket, vilken är en annan än "den som nu, uppblandad med passion, tilltalar oss, men den som mer eller mindre stark hörts under ett halft sekel". Ridderskapet och adelns protokoll 1865–1866:1, 308.

sådan situation de som representerade "en för samhället gagnelig moderat och af opinionen för dagen oberoende anda" finna stöd?²⁵

Att leda eller följa allmänna opinionen

I de fall parlamentsledamöterna kunde enas om att en stabil och pålitlig opinion förelåg, uppkom en ny fråga: hur skulle staten förhålla sig? Under en av 1850-talets religionsfrihetsdebatter uppstod en meningsväxling i adelsståndet om huruvida staten skulle *leda* eller *följa* opinionen. Diskussionen inleddes av Adolf Carlheim-Gyllensköld som framhöll att all lagstiftning skulle "grunda sig på och följa allmänna tänkesättet i landet". Han trodde inte att tiden var mogen för en lösning i religionsfrågan eftersom "det allmänna tänkesättet" inte önskade utan tvärtom motsatte sig en friare religionslagstiftning.²⁶ Hans utgångspunkt var att opinionen skulle ges tid att mogna innan det kunde bli möjligt att fatta beslut med hänsyn till densamma.

En motsatt ståndpunkt intog Gustaf Cederschiöld, som framhöll att staten inte kunde stillatigande invänta opinionens besked. Om lagstiftarna väntade på att opinionen skulle stabiliseras, väntade de sannolikt för länge. Balansgången var dock delikat och det var lika viktigt att inte vara *före* sin tid som att inte vara *efter* den, hävdade han.²⁷

Påståendet att "allmänna opinionen" inte var mogen för reform lockade en annan talare, Per Reinhold Tersmeden, in i debatten. Trots att han uppskattade det oväntade intresset för opinionen, motsatte han sig uppmaningen att *följa* opinionen. När "allmänna opinionen" befanns vara en fördom, var enligt honom det rätta att "gå denna opinion i förväg och icke stanna bakom densamma, eller låta af henne förleda sig..."²⁸ Lagstiftarna skulle se till de upplystas opinion, snarare än att oroliga invänta ett definitivt utslag av massans opinion.

Begreppet "allmänna opinionen" bildade under denna diskussion utgångspunkt för bestämmningar av statens förhållande till de åsikter som uttrycktes i tiden. De uttryck som användes för att positionera opinionen – *leda*, *följa*, *före* eller *efter* – hade en rumslig prägel, men användes som tidsmässiga markörer. Intressant att notera är att frågan om *före* eller *efter* förutsätter att

²⁵ Erik Sparre, Ridderskapet och adelns protokoll 1865–1866:1, 294 f. Se beträffande den allmänna diskussionen Ekman 1966.

²⁶ Carlheim-Gyllensköld Henr Adolf Oscar, Ridderskapet och adelns protokoll 1856–1858:11, 209.

²⁷ Cederschiöld, Gustaf, Ridderskapet och adelns protokoll 1856–1858:11, 213.

²⁸ Tersmeden, Nils Pehr Reinhold, Ridderskapet och adelns protokoll 1856–1858:11, 216.

opinionsbegreppet tillhör nuet. Om staten agerar *efter* opinionen blir besluten därigenom en manifestation i nuet av historiskt framväxta förhållanden. Fattas besluten *före* opinionen *skapar* besluten istället historien, och blicken riktas mot framtiden.

I detta skede av debatten tvingades Carlheim-Gyllensköld förtydliga sin position. Han ifrågasatte hur det vore möjligt att i praktiken "gå den allmänna opinionen i förväg". Ett sådant förhållningssätt kunde möjligen hävdas som en allmän princip, men beträffande religionslagstiftningen fick man vara realist. Där var det riktiga att vänta in folkets åsikter innan det avgörande steget togs. Bara i undantagsfall kunde lagen

gå längre, än det allmänna tänkesättet hunnit bland massorna utbilda sig, när blott de ädlaste och insigtsfullaste bland folkets män, öfvertygelsen i något hänseende tillräckligen stadgat sig, men jag bestrider, att religionsfrågor och särskilt denna fråga i när:de tidpunkt äro så beskaffade, att lagstiftningen i afseende å dem bör gå allmänna opinionen i förväg.²⁹

Religionsfrågan var enligt hans mening ett specialfall, där det var extra viktigt att inte stöta sig med folkets åsikter, men denna uppfattning delades som framgått inte av andra talare. Att en meningsväxling av detta slag uppstod visar att opinionen i Sverige under 1850-talet var en erkänd politisk makt som alla politiska inriktningar var tvungna att förhålla sig till. Replikskiftet illustrerar också det faktum att ingen enighet förelåg kring begreppets innebörd. I förhandlingarna om begreppets betydelser och vilket inflytande det skulle tillskrivas var förhållandet till tiden centralt. I distinktionen mellan att *leda* och *följa* opinionen berodde det riktiga handlandet av såväl sakfrågans karaktär som befolkningens ståndpunkter, *i den aktuella tiden*. Synsättets konsekvenser för lagstiftningen i religionsfrågan sammanfattades ett par år senare pregnant av Nils Samuel von Koch, då han uttryckte att

man ifråga om detta slag af reformer, icke bör gå tidsandan i förväg, men bör taga emot hvad som kan fås, för att en annan gång, då allmänna tänkesättet sådant medgifver, kunna taga vidare steg i reformerande riktning.³⁰

Problemet med statens tidsliga förhållande till "allmänna opinionen" kunde med andra ord inte avgöras på ett principiellt plan utan krävde en vaken blick för den aktuella situationen. De gynnsammaste tillfällena för politisk reform inföll då tidsandan – den långsamt föränderliga opinionen – och

²⁹ Carlheim-Gyllensköld Henr Adolf Oscar, Ridderskapet och adelns protokoll 1856–1858:11, 218.

³⁰ von Koch, Nils Samuel, Ridderskapet och adelns protokoll, 1862–1863:5, 572.

allmänna opinionen såsom den uttrycktes i den dagliga debatten, gick varandra till mötes. I väntan på att denna situation uppstod fick man nöja sig med partiella förbättringar av de rådande lagarna.

Med opinionens vind i seglen

När konservativa ledamöter uttalade sig om opinionens förhållande till tiden liknade de gärna opinionen vid vinden. Språkbruket användes huvudsakligen för att framhäva negativa egenskaper hos opinionen och vådorna av att ta hänsyn till densamma. Liknelsen har såvitt veterligt ej behandlats i tidigare forskning. Enligt Svenska Akademiens Ordbok gjordes den första dokumenterade kopplingen mellan opinionen och vinden av Hans Järta 1824, men rötterna kan vara äldre.³¹

Liknelsen användes bland annat för att poängtera vikten av självständighet mot opinionen. Under många debatter gjordes markeringar med innebörden att en viss ledamot resonerat självständigt, och inte följt ropet för dagen.³² Liknelsen mellan opinionen och vinden begagnades då för att understryka opinionens flyktighet. Typiskt var Lindgrens uttalande i religionsdebatten 1856–1858, då han ville ”framlägga sina, efter ingen opinionsvind justerade, och af intet particularintresse dicerade, tankar”. Att tankarna ej justerats efter någon opinionsvind skulle i detta fall visa att de var hans ärliga åsikter i frågan.³³

Enligt den historiska skolan var det viktigt att lagar som skulle gälla lång tid baserades på principer som var mer än ögonblickets nyck. Carl Adlercreutz gjorde nog en riktig bedömning av opinionsklimatet 1865 när han konstaterade att ”opinionens vind” blåste för förslaget. Han hoppades dock att Ridderskapet och adelns beslut inte skulle styras av några ”tillfälliga opinionsyttringar”.³⁴ Mot den tendens till hastig riktningssändring som opinionen och vinden delade, ställdes ledamöternas karaktärsfasthet och lyhörddhet inför historien. Eftersom förhållandet till det förflutna var ledstjärnan, skulle riddarståndet inte låta sig påverkas av ”tillfälliga” opinionsyttringar. En motsvarande markering gjorde Altahr i prästeståndet.

³¹ Svenska Akademiens Ordbok, uppslagsord ”opinion”, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

³² Följsamhet inför opinionen framställdes som en täckmantel för popularitetsjakt. Att lappa och laga befintliga förordningar för att ”smickra dagens olika opinioner” kunde bara leda till halvmesyrer, hette det. Anders Otto Adelborg, Ridderskapet och adelns protokoll 1853–1854:4, 19.

³³ Lindgren, Prästeståndets protokoll 1856–1858:7, 246.

³⁴ Adlercreutz, Carl, Ridderskapet och adelns protokoll 1865–1866:1, 306.

Representanten fick inte, menade han, ”liknöjdt och lättsinnigt låta sig föras af någon meningsvind för dagen, huru strid den än må blåsa.”³⁵

Uppfattningen kvarlevde i tvåkammarriksdagen och riksarkivarien Nordström ansåg 1869 att riksdagsdebattens syfte var att ”söka utreda det sanna och rätta”, ty för ”en sjelfständig representant finnas inga opinionsvindar...”³⁶

Liknelsen mellan opinionen och vinden kunde också ges mer hotfulla undertoner. Liksom människan stod maktlös inför den förödelse jordbävningar och orkaner skapade, så saknades medel emot opinionsvindens otyglade kraft. Särskilt oroande var tanken på att människor med flitig agitation kunde främka veritabla opinionsstormar.³⁷

Huru en opinion bildas, är mången gång lika svårt att förklara, som hvarifrån vädret kommer; men, en gång uppkommen, är opinionen stark som stormen, någon gång som orkanen, mot hvilken ett motstånd är förgäfvets. Så har opinionens storm vänt sig mot vår närvarande representationsform. [---] Derfor måste han bort, kan detta icke ske med stormen, så glunkas om orkanen?³⁸

Att opinioner inte uppkom av sig själva utan kunde provoceras fram var ett dåligt omen. För att säkerställa kontinuitet och stabilitet borde lagarna därför innehålla en garanti mot opinionens ohämmade inflytande, hävdade man från konservativt håll. Annars riskerade man att på agitationens ”lösa sand uppföra en samhällsbyggnad, om hvilken man måste frukta, att den helt oförmodadt kan falla för en ny opinionsstorm.”³⁹

Här ges vindstyrkorna magnitud; opinionen liknas vid storm eller rentav orkan. Det är också helt i konsekvens med dess symboliska förhållande till tiden. De som fruktar stormen stänger fönsterluckorna för att kunna avvärja hotet mot det bestående. Vindens olika styrkor, liksom dess riktningar förknippades ju också med sjöfart, och denna koppling förekom för att understryka farhågor över Första kammarens ”beroende af opinionen för dagen eller huru vinden blåser” i den nya representationen, då det inte var säkert att ”densamma alltid blir förlig”.⁴⁰ Förtydligandet visar hur opinionens snabba rumsliga utbredning – med vindens hastighet – i det konservativa synsättet symboliserar den bristande pålitligheten i att anamma

³⁵ Altahr, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 238.

³⁶ Nordström, Första kammarens protokoll 1869:4, 308.

³⁷ Se även Rydins kommentar om att ”Nationen tid efter annan ändrat sina åsikter i detta ämne.” Rydin, Borgarståndets protokoll 1853–1854:1, 805.

³⁸ Janzon, Prästeståndets protokoll 1862–1863:3, 162.

³⁹ Schmidt, Prästeståndets protokoll 1865–1866:1, 380 Han ansåg att en verkligt god reform inte behövde sådana hjälpmedel.

⁴⁰ Tegnér, Prästeståndets protokoll 1862–63:3, 112.

ett kort tidsperspektiv och faran med att lyssna till den dagsaktuella debatten. Den rumsliga dimensionen belyses också av ett uttalande i religionsfrågan 1853–1854. Där antogs ”undfallenhet för dagens opinionsvindar” bero på att man kastat blickar mot utlandet och eftersträvat ”en efterhärming af andra länder med helt olika förhållanden”.⁴¹ Att opinionsvinden svepte över nationsgränserna utmanade både kopplingen till historien och sambandet med lokala förhållanden. Ett närmast övertydligt exempel på det samband man från konservativt håll såg mellan opinionens rumsliga utbredning och dess hastiga förändring ges av den ultra-konservative prästen Runstens argumentation i representationsdebatten 1853–1854. Han underströk där att folkets bestämmanderätt baserades på

en grundval, som ligger djupare än den tillfälliga opinionen för dagen; och samma sjelfständighet gör sin talan gällande ur högre motiver, än som uttala sig i de val, hvilka af de vexlande opinionsvindarna bestäms.⁴²

Han varnade för en representation som ”icke skulle hafva sin grund i annat än i luften eller fläkten af den opinionsvind, som blåste för dagen, och derföre icke heller skulle tillerkännas andra, än dem, som bäst förstode att vända kappan efter vinden”.⁴³ Bilden av någon som vänder kappan efter vinden signalerar en förändrad riktning i rummet. Kombinationen av ett kort tidsperspektiv och snabb rumslig förändring sägs motsvara en egoistisk strävan efter personliga och kortsiktiga fördelar, snarare än en välgrundad och historiskt förankrad ståndpunkt.

I de ovan refererade exemplen understryks konsekvent att den allmänna opinion som under vissa omständigheter bör följas är en långsam sådan. Liknelserna mellan opinionen och vinden riktar effektivt uppmärksamheten mot opinionens tendens att driva samhället mot hastig förändring. Användningen av likhet med vinden som en negativ markör lyfter därmed fram permanens och stabilitet som önskvärda politiska egenskaper.

I sin strävan att förknippa ”allmänna opinionen” med den hotfulla ombytlighet som vinden symboliserade, fullföljde dessa konservativa ledamöter en tradition från det sena 1700-talets politiska debatt. I den mån opinionsbegreppet kopplades till dramatiska omvälvningar, den namnlösa massans lynniga humörväxlingar eller det offentliga livets flitiga agitation, blev det också synonymt med samhällsomstörtande verksamheter.⁴⁴ Detta var bakgrunden till Jacques Neckers politiska strategi i det förrevolutionära Frankrike. Istället för att ta avstånd från opinionen sökte han expropriera

⁴¹ Quiding, Prästeståndets protokoll 1853–1854:5, 308.

⁴² Runsten, Prästeståndets protokoll 1853–1854:2, 343 f.

⁴³ Runsten, Prästeståndets protokoll 1853–1854:2, 346.

⁴⁴ Speier 1950, 379.

opinionsbegreppet, och göra det till kungamaktens egendom. Den positiva konservativa förståelse av ”allmänna opinionen” som han därmed lade grunden till, baserades på möjligheten att fylla begreppet med ett alternativt innehåll, med stabilitet och långsiktighet som främsta ledstjärnor.⁴⁵ Störst inflytande synes denna alternativa uppfattning av opinionsbegreppet för svenskt vidkommande ha haft i religionsfrågan. Problematikens existentiella aspekter innebar där möjligen en naturlig koppling mellan opinionen och tidsandan. Guds planer för nationen kunde inte betraktas som annat än långsiktiga, vilket gav reformmotståndarna råg i ryggen när de spjånade emot de liberala försöken att monopolisera opinionsbegreppet. Kampen om att tala å den allmänna opinionens vägnar handlade i detta sammanhang ytterst om vilka krafter som skulle få bestämma riktningen för nationens utveckling över tid.

Slutsatser

Hur det politiska livets förhållande till tiden förmedlas genom språket avgörs till stor del av tillgängliga begrepp och deras betydelsepotential. Reinhart Koselleck har utifrån kategorierna erfarenhetshorisont och förväntningsrum visat hur föreställningar om framsteget förenades med tanken på att nuet representerar en ”ny tid” skild från det förflutna. De eskatologiska föreställningarna om Kristi återkomst, som i den kristna kultursfären gjort historien relevant för nuet, ersattes under 17- och 1800-talen alltmer av ett fokus på människans handlande i tiden. Därigenom koncipierades framtiden som en tid kvalitativt skild från nuet. Han framhåller den allt snabbare nyhetsförmedlingens betydelse för upplevelsen av ett föränderligt nu, något som gjorde avtryck i språket.⁴⁶

»Tiden» verkade i hela språket och präglade åtminstone efter franska revolutionen hela den politiska och sociala vokabulären. Därefter fanns knappast något centralt begrepp i politisk teori eller i samhällsprogram som inte rymde en tidlig förändringskoefficient, förutan vilken det inte längre gick att förstå, tänka eller argumentera utan att begreppens bärkraft gick förlorad. Tiden själv blev till en legitimering som kunde tas i anspråk från alla håll. Legitimerande begrepp var inte längre möjliga utan tidsperspektiv.⁴⁷

⁴⁵ Baker 1990, 167–199.

⁴⁶ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004, särskilt s. 35, 150ff.

⁴⁷ Koselleck 2004, 153

I det föregående har visats hur förhållandet till tiden var en central del av diskussionerna om *allmänna opinionens* potential för att legitimera politiska beslut. I kontrast till tidigare forsknings inriktning på den liberala retoriken har här den konservativa opinionsuppfattningen framhållits. Typiskt för denna var betoningen på att den allmänna opinionen skulle vara stadgad och framsprungen ur den historiska utvecklingen. Det konservativa idégodset hamnade med denna inriktning sannolikt i en tilltagande konflikt med den samhällseliga utvecklingen på kommunikationernas område. Genom den allt snabbare förmedlingen av nyheter över stora avstånd kom pressen och särskilt dagstidningen att stärka bilden av allmänna opinionen som något som bildades i nuet och växlade dag för dag.

I sin bok om tidsuppfattningarnas utveckling, *Tidens gång och tidens värde*, framhåller Lennart Lundmark Karl Mannheims analys av den konservativa föreställningen om *samrumslighet*. Detta begrepp syftade enligt konservativa tyska statsvetare under 1800-talet på den gemenskap som människor antogs ha med dem som funnits på samma plats, i samma "rum" bakåt i tiden. Lundmark refererar motsvarande uppfattningar i Sverige där "[t]idigare generationers människor skärskådas och behandlas som de nu levande". Begreppet samrumslighet passar väl in i den konservativa uppfattningen om allmänna opinionens historiska prägel. Mot detta ställer Lundmark föreställningen om *samtidighet*. Denna innebär, i kontrast mot den föregående, att människors gemenskap konstitueras av att de delar samma tid, men inte samma rumsliga erfarenhet. Det följer också av detta perspektiv att nuet har ett företräde framför det förflutna.⁴⁸

I den mån Lundmarks dikotomi kan ges en diakron aspekt, en utveckling från samrumslighet till samtidighet, kan man också säga att samhällsutvecklingen arbetade för de liberala idéerna. Det är symptomatiskt att de konservativa förknippar den klandrade dagsopinionen med pressen och det offentliga samtalet. Den konsekventa användningen av liknelsen med vinden har också ett rumsligt ursprung, men används för att understryka förändring över tid. Vinden ändrar liksom den i samhällsdebatten artikulerade opinionen hastigt riktning. Detta gör nuet opålitligt och den aktuella allmänna opinionen framstår som en förbrukningsartikel med bäst-föredatum. En mer nyanserad diskussion om tidens betydelse fördes visserligen om huruvida staten skulle ligga före eller efter opinionen, följa eller leda den, men förslaget att de politiska besluten skulle invänta uppkomsten av en stadgad allmän opinion torde inte ha vunnit någon större sympati hos de liberala.

⁴⁸ Lundmark, Lennart, *Tidens gång & tidens värde*, Stockholm. Författarförl. Fischer & Rye, Stockholm 1989, 128ff.

För att koppla Kosellecks tankar om de politiska och sociala begreppens temporalisering till samhällsutvecklingen är det fruktbart att relatera tidsdimensionen till kommunikationsutvecklingens påverkan också på opinionsbildningens rumsliga förutsättningar. Här visar exemplet "allmänna opinionen" på kontextens betydelse. Den svenska pressens snabba framsteg vid 1800-talets mitt bidrog sannolikt i betydande mån till de konservativas oro över politikens ändrade förhållande till tiden. I takt med att medvetandet om debattens rumsliga utbredning växte ökade spänningen mellan allmänna opinionen uppfattad som "nuets" opinion och allmänna opinionen uppfattad som ett uttryck för historiskt grundade uppfattningar. Om en hel nations åsikter kunde mobiliseras på kort tid, och det var möjligt att därmed *skapa* en helt ny allmän opinion, framstod det som allt mindre meningsfullt att hänvisa till allmänna opinionen som någonting evigt eller historiskt bestämt.

Källor

Rikets ständers protokoll, 1853–1854, 1856–1858, 1862–1863, 1865–1866
Riksdagens protokoll, 1869, 1873.

Baker, Keith Michael, 1990: *Inventing the French Revolution: essays on French political culture in the eighteenth century*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dictionary of the history of ideas: studies of selected pivotal ideas. Vol. 4, Psychological ideas in antiquity to Zeitgeist, New York 1973, uppslagsord "Zeitgeist".

Ekman, Stig, 1966: *Slutstriden om representationsreformen*, Studia historica Upsaliensia, Stockholm.

Harvard, Jonas, 2006: *En helig allmänlig opinion. Föreställningar om offentlighet och legitimitet i svensk riksdagsdebatt 1848–1919*, Diss, Umeå.

Heckscher, Gunnar, 1943: *Svensk konservatism före representationsreformen 2, Doktrin och politik 1840–1865*, Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Hölscher, Lucien, 1978: "Öffentlichkeit", i: Otto Brunner, Werner Conze och Reinhart Koselleck (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon der politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Bd.4, Stuttgart, 413–467.

Gunn, J. A. W., 1989: "Public opinion", i James Farr, Russell L. Hanson & Terence Ball (red.), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge University Press, Cambridge.

Koselleck, Reinhart, 2004: *Erfarenhet, tid och historia: Om historiska tiders semantik*, Daidalos, Göteborg.

Kurunmäki, Jussi, 2000: *Representation, Nation and Time: The Political Rhetoric of the 1866 Parliamentary reform in Sweden*, Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research, Jyväskylä.

Liedman, Sven-Eric, 1998: *I skuggan av framtiden: modernitetens idéhistoria*, Bonniers, Stockholm.

Lundmark, Lennart, 1989: *Tidens gång & tidens värde*, Författarförl. Fischer & Rye, Stockholm.

- Palonen, Kari, 2006: *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, Lit Verlag, Hamburg.
- Speier, Hans, 1950: Historical development of public opinion, *The American Journal of Sociology*, Vol. 55: 4 (Jan., 1950), s. 376–388.
- Steinmetz, Willibald, 1993: *Das Sagbare und das Machbare: zum Wandel politischer Handlungsspielräume England 1780–1867*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Svenska Akademiens Ordbok, uppslagsord "opinion", <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.
- Waller, Sture M., "Allmänna opinionen": kring ett slagords historia", *Historisk tidskrift (Sverige)* 1960.